

ב"ה

דרכה של הקבלה המעשית בגליציה

או

רבי יואל בע"ש מזמושץ': מתורה שבעל פה לתורה שבכתב

א. בעלי השם בראשית העת החדשה

תופעת "בעלי השם", המוכרת לאורך ההיסטוריה היהודית ובכל מרחביה¹, פרח במזרח אירופה ובמרכזה בראשית העת החדשה. היו אלו אישים שעסקו בהבאת מזור למצוקות האנושיות באמצעות קמענות, שמות קודש ואמצעים מאגיים אחרים. ניתן למנות, בין השאר, את רבי אליהו בעל-שם מחלם או רבי אליהו לואנץ בעל-שם מוורמס, רבי בנימין בינוש מקאראטשין, ה'בעל-שם' מלונדון ועוד רבים אחרים.

דמויות רבות ומגוונות הוכתרו בתואר 'בעל-שם'. מהם אנשים שנודעו בקהילותיהם בלבד, ומהם שנתפרסמו בקרב ציבור יהודי גדול. מהם שהיו תלמידי חכמים ידועים ומורי הלכה², ומהם שהיו בורים ועמי ארצות. היו ביניהם כאלו ששמש הלך והולך גם כיום כאנשי קודש, ואחרים תוארו - או נתבררו - כרמאים ונוכלים³. אך מעבר להבדלים אלה, דמות אחת לו ל'בעל שם': אדם העוסק, כאמור, בריפוי ובפתרון בעיות חיים שונות באמצעות יכולות מאגיות.

ב. רבי יואל בע"ש מזמושץ': תלמיד חכם ובעל שם

מן המפורסמים שבבעלי השם היה רבי יואל בעל שם (השני)⁴ מזמושץ' (או זאמשט, ולפעמים זאמוטשט). הוא חי במחצית הראשונה של המאה הי"ח (1695 -

¹ מקורות על בעלי השם לאורך ההיסטוריה נאספו בספר מ'בעל שד' ל'בעל שם', עמ' 14 - 20.

² כדוגמה ניתן למנות את ר"א בעל שם מחלם הנזכר.

³ כדוגמה יכול לשמש חיים שמואל פאלק, ה'בעל שם מלונדון' הנזכר.

⁴ להבדילו מסבו, שנקרא אף הוא רבי יואל בעל שם.

1755), והיה לאחד מהמפורסמים שבבעלי השם, "ואפילו בארץ ישראל שמו נודף כאפרסמון⁵".

אבל רבי יואל אינו רק אחד מבעלי השם הרבים שחיו אז; הוא הרבה מעבר לכך. אולי בזכות כישוריו שלו, וכנראה בזכות העובדה שהוא נשא עמו ידע של מסורות מאגיות (דרך סבו⁶, ששימש אף הוא כבעל שם חשוב), נחשב רבי יואל לסמכות קובעת בסוגיות מאגיות. מעמדו היה גבוה בהרבה משל בעל שם רגיל. זו הסיבה שרבים פנו אליו כדי שיביע דעתו על טיבן של סגולות שונות, כפי שהוא עצמו מתאר בהסכמתו לספרי הסגולות 'זבח פסח'⁷ ו'מנחות יעקב סולת'⁸.

כך גם כשהמוציא לאור של "תולדות אדם" ביקש הסכמות לספרו, הוא נענה ש"באמת לספר זה נפשותינו כלתה ונכסוף, אך אין לנו ידיעה בקבלה מעשיות... ואין לנו אלא דברי הרב המאור הגדול, המופלא בנגלה ובנסתר... מוהר"ר יואל בע"ש... וכל עלמא ידעי שמוהר"ר יואל הנ"ל בר סמכא ומומחה לרבים בדור הזה. ואם הוא לבד יסכים יאמינו בני יעקב ויוסף⁹". רבי יואל משמש, אם כן, כסמכות קובעת בתחום המאגיה ועבודת בעלי השם.

⁵ מפעלות אלקים, הקדמת המלקט. ראה גם עדות רצ"ה קאידנובר בקב הישר שלו פס"ט.

⁶ רבי יואל בעל שם הראשון (? - 1713), בעל שם ומופת מפורסם. אב"ד אוסטרעא (אוסטרוג) ומרבני ועד ארבע ארצות. ראה בהקדמת המלקט למפעלות אלקים שם: "כל אלו הסגולות... היו נגד עיני ה"ה המאור הגדול, המקובל המפורסם, חכם הרזים ונבון לחש, החכם הכולל והשלם כבוד מוהר"ר יואל בע"ש נר"ו... אשר יצא טבעו בעולם שהוא מומחה לרבים בדור הזה, וממלא מקום אביו זקנו המפורסם המקובל הגדול רבי יואל בעל שם זללה"ה הנ"ל".

⁷ לאחר שהוא משבח בהסכמתו את מפעל מחבר הספר, מוסיף רבי יואל לכתוב: "והנה שלח אלי קובץ הנ"ל, להשקיפה במעון הנוסחאות (?) אם הם מקבילות מול כתבי זקני ה"ה מוהר"ר יואל בע"ש ז"ל, באשר כבר יצא לו מוניטין בכל אקלימים ואיים, שכל ספריו הם אמיתיים. בכך מילאתי רצון הרב הנ"ל, ושמתי עיני בכתביו ובכתבי זקני המקובל ז"ל וראיתי אופניהם ירוצו על דברים אחדים...".

⁸ מחבר "מנחות יעקב סולת" התגורר ביאנוב, וביקש את הסכמת ר"י בעל שם מזאמוטשט ורבנים נוספים מהמחוז (קאראטשין, פרמיסלה). יאנוב זו היא העיר איוונו פרנקובה (כיום באוקראינה), השוכנת בגליציה ונקראה בעבר בשם יאנוב. יתכן, מאידך, שמדובר בעיר אחרת בשם יאנוב, המצויה בצפון מזרח פולין. אם אמנם כן הוא, יש בכך כדי ללמד על חשיבות הסכמתו של רבי יואל בע"ש, למענה כדאי לנודד ברחבי פולין.

⁹ השווה עם דברי רבי יחיאל מ. מורגנשטרן, שהדפיס מחדש את "מנחות יעקב סולת": "ספר היקר מנחות יעקב סולת, וכבר שבחוהו רבנו קדמאי... ובתוכם... רבי יואל בעל שם... יקרים לי דברי קדשו של הגאון הנורא רבי יואל הלפרין זצ"ל שבדק את הספר הזה".

גם בתחומי לימוד אחרים - גדול כוחו של רבי יואל: אנו מוצאים בכתובים את יכולותיו בחלקי התורה השונים: במקרא ובמדרש, בבבלי ובירושלמי, בכללי הש"ס ובמורה נבוכים¹⁰. אף בחכמות "חיצוניות", שאינן תורניות¹¹, הוא מפורסם כמלומד. למרות כל זאת, רבי יואל אינו נושא באף תפקיד רשמי. לא רבני ולא אחר. עיסוקו כבעל שם הוא מקור פרנסתו היחיד¹².

ג. רבי יואל בעל שם: בעל שם החומק מפרסום

על אף היות רבי יואל אב טיפוס להרבה מבעלי השם בזמנו, שונה הוא מהם. כדלהלן:

אנו מוצאים את רבי יואל בע"ש מבקש להצניע את תורתו. כך, למשל, ב"מפעלות אלקים" מובאת תשובה שהשיב רבי יואל בעל שם לשאלה שהעלה המקובל רבי שמשון אוסטרופולי. בהמשך הוסיף המלקט כדברים הבאים: "והרואה יראה שנפתח לו (למתרץ, רבי יואל בע"ש) שער אמת ושער צדק, והוא האריך בענין זה

¹⁰ ראה בהקדמת המאסף ל"תולדות אדם" (ושם: "ועוד הגיד ביאורים הרבה בגמרא דידן"); תולדות אדם סי' קע"ד.

¹¹ יש מנחילין סי' ט"ז. ראה גם הקדמת המלקט למפעלות אלקים, והקדמת המאסף לתולדות אדם.

¹² אטקס, מקומם, עמ' 101.

יותר ויותר, וביאר בעזה"י כמה פסוקים (על פי ביאור זה). רק מחמת שידעתי דלא ניחא ליה לגלות לימודו, על כן אתן קוצר למילין¹³.

גם את מופתיו ויכולותיו המאגיות מבקש רבי יואל שלא לפרסם. מלקט "מפעלות אלקים" מספר עוד: "ספרו לנו אנשים נקיי הדעת... וביחוד סיפר לי הרב המוכיח הגדול דק"ק זאמשט, הישיש מוהר"ר בער נר"ו... שראו כמה פעולות גדולות ונפלאות אשר פעל ועשה... המקובל רבי יואל בעל שם נר"ו... (גם) אנכי ראה ראיתי בעיני... מה שפעל ר"י בע"ש... אך שאין רצונו לפרסם מעשיו ורזוהי כסן, ואינו נוהג כמו שנהג זקנו המקובל המפורסם ריב"ש ז"ל, שהיה עושה מעשיו בפומבי, וכן שאר בעלי שמות. ולא כן הרב... רבי יואל בע"ש נר"ו שהוא מצניע דרכיו ועניניו¹⁴".

את האמירה הזאת, שרבי יואל בעל שם שונה מסבו, נכון להרחיב: שונה יחסו של רבי יואל אל הפרסום מיחסם של שאר בעלי השם. באופן כללי, ובדומה לאמור על רבי יואל בעל שם הראשון, מבקשים בעלי השם את פרסום היכולות שלהם¹⁵. רבי יואל, לעומתם, מבקש להצניע את עצמו¹⁶ ולהשאיר את 'בעל השם' עומד בצל.

דומה בעיני שלהצנעה זו, לעובדה שרבי יואל בוחר לעבור אל מאחורי הקלעים - משמעות מיוחדת. אין מדובר רק בצניעות טבעית המצופה מאדם גדול, גם אין זה תוצאה - כפי שניתן לחשוב¹⁷ - בפחד ממאן דהו, כי אם מגמה כללית ורחבה העולה מתפיסתו.

ד. רבי יואל בעל שם: עידוד הפצת הידע האזוטרי

על מנת לעמוד על אותה מגמה, יש לשים לב:

רבי יואל תומך מאוד בהפצתו של ידע מוסרי באמצעות ספרים. הנה דבריו באחת מהסכמותיו: "הן אמת ראוי ונכון שראוי למנוע מליתן הסכמות על ספרים חדשים הנדפסים מקרוב, וכבר דשו בה רבים וכן שלימים בזה הדרך ילכו בה למשוך ידיהם מזה. אך לא על הכלל כולו יצאו, כי הספרים המחוברים על מוסרי יראת ה', אף כי

¹³ מפעלות אלקים, סי' רח"צ.

¹⁴ הקדמת המלקט, שם.

¹⁵ ראה, למשל, יש מנחילין סי' כ"ג.

¹⁶ נכון להעיר שהוא בעל שם מפורסם (כאמור בתחילת הדברים). עם זאת, מבחינתו - המגמה היא הפוכה.

¹⁷ ראה הקדמת המלקט, שם.

רבים עתה ספרי מוסר הראשונים, מקורי המוסרים, עכ"ז איידי דחדתי חביבי עליהו דאינשי כדיוטגמא חדשה... בכך אמרתי ישוטטו ספרים רבים ותרבה הדעת את ה', הלואי יהי מורא שמים עליהם מספרים חדשים דמשמשי בהו¹⁸. בשונה מההגיון (שרבי יואל מודע לו ומזכירו כאן ובמקומות אחרים) השולל הפצת ידע בספרים¹⁹, מחזיק רבי יואל בעמדה המעודדת הדפסת ספרי מוסר.

שמה תאמר הדפסת ספרי מוסר - כן, ספרי קבלה - לא? לא כן הוא. גם את פרסום תורת הקבלה הוא רואה בחיוב. אף את פרסומה בספרים, שהוא צעד נוסף ומרחיק לכת יותר בפרסום²⁰, הוא רואה בחיוב: בהסכמה ל'מפעלות אלקים' הוא כותב ש"ידעתי... שרבים וגם שלימים יקראו תגר על ההדפסה זו, וכן נהירנא שנשאלתי מחכם אחד... מה שנתתי הסכמה על ספר תולדות אדם ועל הדפסת... זבח פסח²¹ והביא איזה ראיות שלא עשיתי כהוגן... ולולי שאין רצוני להטריח קני וקולמוסי, הייתי מעלה איזה תשובות מספיקות. ואולם מי שימאן בהדפסה זו, מוטל עליו בראשונה ליישב מדוע הרשו הראשונים הגאונים להדפיס שושן סודות להרמב"ן, שהוא ספר קדוש מאוד מלא סתרי תורה וקבלה מעשיות... וגם ספר ברית מנוחה שהוא מסוג הזה... ועוד שאר ספרי ומעשיות... בכך ראוי לכל חכם לב להשען על הגדולים הראשונים ולהחזיק טיבותא להרב המאסף אשר העירוהו רעיוניו לזכות את ישראל...²².

רבי יואל רואה, איפוא, בחיוב גם את הפצתם של ספרי הקבלה, כולל אלה השייכים לספרות הקבלה המעשית. תעדנה על כך גם הסכמותיו לספרי סגולות. במיוחד ניתנת לזיהוי מגמתו זו בשני הספרים "מפעלות אלקים"²³ ו"תולדות אדם"^{24,25}, להם הוא מסכים²⁶, ובמידה לא מבוטלת - הוא מי שעומד מאחורי הוצאת הספרים²⁷.

¹⁸ הסכמה לספר תבנית הבית, רבי מרדכי קלמנס, (פפד"א תק"ז).

¹⁹ ניסוח עמדה השוללת העלאת עניינים שבמוסר על גבי ספר - ניתן לראות בהקדמת המחבר לספר התניא. דוגמה לדיון כללי יותר על הדפסת ידע תורני בספרים - אפשר למצוא בפולמוס כנגד הדפסת השו"ע וכנגד הרמ"א. ראה, למשל, בהקדמת **ויכוח מים חיים** לר' חיים פרידבורג (אצל **תולדות הפוסקים**, ג, עמ' 93).

²⁰ ראה בהערה הקודמת.

²¹ שניהם ספרי סגולות.

²² הסכמת רבי יואל בע"ש למפעלות אלקים.

²³ מתוך דף השער: "ספר מפעלות אלקים, כולל סגולות נפלאות על פי שמות הקדושים והטהורים ורפואות טבעיות בדוקות ומנוסות מן כתבי המקובלים הגדולים... מוהר"ר יואל... מוהר"ר נפתלי... ושאר רופאים מומחים נודעים לתהילה".

לא זו אף זו: בהסכמתו לספר הסגולות "מנחות יעקב סולת" הוא מעיד "אחרי כי ראו עיני כמה עלין לתרופה... הנני מסכים... להביא מכתביו על מזבח הדפוס". מספיק מבחינתו לעבור על כמה מעמודי הספר בלבד, כדי לאשר את הדפסתו. אין זו אלא להיטותו להגדיל את תורת הסגולות שבכתב.

ה. מתורה שבעל פה לתורה שבכתב

אמור מעתה: הצניעות האמורה היא הלהיטות להדפסת הספרות ולהרחבת מעגלי היודעים. במילים אחרות: בולטת אצלו הנטיה להפוך את תורת הקבלה המעשית מתורה שבעל פה לתורה כתובה. ניכרת הפחתה מצידו בעבודתו המסורתית של בעל השם. הוא מרבה להזכיר את סגולות בעלי השם שקדמו לו, אבל מבקש להצניע את יכולותיו שלו²⁸. הוא גם אינו נודד בין העיירות²⁹, בשונה מבעלי שם רבים אחרים³⁰. דמותו של בעל השם, האדם, עוברת לאחורי הבמה. אל קדמת

²⁴ מתוך דף השער: "ספר תולדות אדם, בו תמצא פעולות וסגולות מעולות ויקרות, לנשים עקרות ולהחיות זרע עשוקים בידי מכשפות ארורות, או שמתים - בר מינן - בשנים קצרות... וגם למקשה לילד ולילודת הרבה שמירות, ועוד שאר רפואות... וגם פעולות לזכרון, להיות דברי תורה על לוח לב חרות... וגם קצת רפואות טבעיות מרופאים מומחים..."

²⁵ שני ספרים אלו, שיצאו בהפרש של חמש שנים האחד מהשני, דומים כפרטים רבים זה לזה (שניהם - נעזרו בהנחיית רבי יואל בעל שם, בשניהם - הועלם שם המחבר, ועוד [ראה אצל אטקס, בעל השם: הבעל שם טוב - מאגיה, מיסטיקה, הנהגה, עמ' 46]). מוציאו לאור של "מפעלות אלקים", מכיר היטב את "תולדות אדם" המוקדם ממנו (ראה מפעלות אלקים סי' ע"ג). לכן יש מקום רב למחשבה ששניהם מיד מחבר אחד יצאו.

אכן ברור שבעל "מפעלות אלקים" מתייחס לספר "תולדות אדם" כמשהו שיצא מידי של אחר. כך מובן מהלשון ש"כבר קדמני בעל מחבר תולדות אדם" (סי' רל"ד), מהאמירה (בהקדמת הספר) ש"הספר תולדות אדם מקרוב בא לאורה, ומצוי בכל עיר ועיר, על כן סמכתי על הספר הנ"ל", ומביטויים נוספים. ועדיין מכלל ספק לא יצאנו.

²⁶ גם לפני ההדפסה וגם לאחריה, נותן רבי יואל בע"ש הסכמות לספר. "להעיד שהשגחתי על כל הפעולות וסגולות שבספר הזה אחר גמר הדפוס וראיתי שהדברים כהווייתן וכולם הטבעו על אדני אמת וסגנון הספר הזה עולה בסגנון אחד עם הכתבים אשר הם מסורת בידי. וגם קצת רפואות טבעיות... גם כן אמיתיות כאשר בינתי בספרים שיסדו חכמי הטבע".

²⁷ אטקס, מקומם, עמ' 95 - 97; אטקס, בעל השם, עמ' 44 - 45. ראה הערה הקודמת.

²⁸ מפעלות אלקים, הקדמת המלקט. ראה גם שם סי' רח"צ: "והרואה יראה שנפתח לו בעזרת ה' שער אמת ושער צדק, והוא האריך בענין זה יותר ויותר... רק... ידעתי שלא ניחא ליה לגלות לימודו...".

²⁹ כך עולה מהתנצלות המדפיס בסוף תולדות אדם: "אליו יום יום ידרשון מעירות קרובים ורחוקים... כל מי שיהיה לו באפשרי לנסוע בעצמו למכון שבתו ק"ק זאמשוט... ניחא ליה להוציא הוצאות ליסע אליו".

³⁰ ראה, לדוגמא, על בן דורו של רבי יואל - רבי בנימין בינוש מקראטשין, אצל אטקס, מקומם, עמ' 89.

הבמה הוא מקדם את הספר, את תורת בעלי השם הכתובה: ככזה, הוא מעודד את הוצאת ספרי הסגולות האמורים. ככזה, הוא מרבה להסכים לספרי סגולות אחרים. הסיבות הן טכניות לכאורה: ספר אחד שווה מפגשים רבים עם איש מקצוע. בלשון המאסף לספר תולדות אדם: "כוונתי בהדפסת זה הספר לשם שמים, לזכות הדור ... ראו נא כמה מפזר אדם לדאקט"ר בשביל רפואה אחת, ומכל שכן בספר הזה ימצא כל אדם מבוקשו בענין הריון ורפואות לתחלואי ילדים ולמקשה לילד ולילדות, ועוד שאר רפואות תמצאם בזה הספר"³¹.

ויש גם את אלה שנבצר מהם להפגש עם איש המקצוע: "כל מי שיהיה לו באפשרי לנסוע בעצמו למכון שבתו ק"ק זאמשוט... ניחא ליה להוציא הוצאות ליסע אליו... אך מה יעשו אותן היושבים בערי רחוקות אשר מן הנמנע לשום פעמיהם לדרך מחמת דאורחא רחיקא... ע"כ נשאו ליבו להסכים על הדפסת הספר הנ"ל"³².

רבי יואל בעל שם, אם כן, משתמש בטכנולוגיה בת הזמן - ומבכר אותה, על אף מגרעותיה - כדי להביא את התורה, הן כידע והן כפרקטיקה, למעגלים רחבים יותר.

ו. ביבליוגרפיה

ספרות מקור:

זבח פסח, רבי יעקב פסח, זאלקווא ת"פ.

יש מנחילין, רבי פנחס קצנבלויגן, מכון חתם סופר, ירושלים תשמ"ו.

מנחות יעקב סולת, רבי יעקב כ"ץ, וילהמסדורף תצ"א.

מנחות יעקב סולת, רבי יעקב כ"ץ, בני ברק תשל"ב.

מפעלות אלקים, ? , רבי שמואל שטילר (המהדיר), למברג 1858.

קב הישר, רבי צבי הירש קוידנובר, מכון הכתב, ירושלים תשמ"ב.

תבנית הבית, קלמנס, רבי מרדכי, פרנקפורט ד'אודר תק"ז.

תולדות אדם, ? , זאלקווא ת"פ.

³¹ הקדמת המאסף לתולדות אדם.

³² התנצלות המדפיס, תולדות אדם שם.

ספרות מחקר:

אורון, מיכל, **מ'בעל שד' ל'בעל שם'**, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ג.
אטקס, עמנואל, **מקומם של המאגיה ובעלי השם בחברה האשכנזית במפנה המאות הי"ז**
- י"ח, בתוך: **ציון (ס)**, החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים תשנ"ה. עמ' 69 - 104.
טשרנוביץ, חיים, **תולדות הפוסקים**, ג, ועד היובל, ניו יורק תש"ח.